müügist. Kõige suurem õpilaste arv oli linna-elementaarkooles („Lalandi“ ja „Petersoni“ kool), kummaski umbes 70 last, kuna eesti algkool väga vähest osavõtmist leidis, niisama vene algkool. 1855. a. tuli juurde kolmas algkool, mis gümnaasiumi ettevalmistuse koolina oli mõeldud ja pärastpoole selleks ka ametlikult sai. Oma asutaja ja kaua-aegse juhataja G. Blumberg'i juhatusel on see kool õige paljudele lastele esimeseks hariduseandjaks saanud, suurema osa nendest gümnaasiumi edasi saates. Nii on esimesil 25 aastal ses koolis käinud 1292 õpilast, neist „küpselt“ välja saadetud 962, kellest gümnaasiumi astunud 910. Aastasaja lõpu poole ja uue aastasaja alul hakkab algkoolide arv jõudsamalt suurenema. Nii avati iseäranis eesti ringkondade pealekäimisel 1892. aastal linna tütarlaste-algkool, mis Jaani kirikukooli kõrval õige paljudele eesti kehvemate vanemate lastele esimese hariduse andjaks saab. Linna-algkoolide kõrval töötab rida era-algkoole; neist olgu nimetatud P. Org'i kool ja Peetri koguduse kirikukool, viimane asutatud emakeelse koolina 1906. a. 1922. a. oli algkoolide arv 21 peale tõusnud.

1803. a. Tartu ülikooli juures ellu kutsutud koolikomisjon püüab ka maal rahvakooli asja elustama hakata, kuid ilma otsekoheste tegelikkude tagajärgedeta. Kui Liivi kubermanguvalitsus maapäeva sellekohase otsuse puhul (1806. a.) kiriku-eestseisjaile tungivalt soovitab peale külakoolide ka kihelkonna-koolide avamist tõsiselt silmas pidada, siis jääb seegi soov Tartumaal, vaatamata jaatavate otsuste peale Võnnus ja Rõngus, teostamata, ehk küll Tartu-Võru ülemkirikueest-seisja-amet veel mitmel korral, — nii oma 1809., 1810. ja 1811. aasta ringkirjades, — asja uuesti meelde tuletab. Alles 1819. aasta Liivi Talurahva Seaduse mõjul saab rahvakool kindlama põhja jalge alla. Nii asutatakse selle järele kihelkonna-koolid Tormas 1820. a., Laiusel 1822. a., Palamusel 1824. a., Kodaveres 1829. a. Mõnes kihelkonnas püsivad kihelkonna-koolid esialgu ainult lühemat aega: nii Palamusel 1824—1831, Kodaveres 1829—1832. Kihelkonna-koolide üheks ülesandeks on külakoolidele õpetajaid ette valmistada. 1834. a. andmete järele käis kihelkonnakoolides läbistikku seaduses nõutav arv õpilasi (12) või natuke rohkem. Laiuse kihelkonna-koolis õpetati „talupoegade soovil“ 1828.—1829. a. poiste asemel tütarlapsi ja leiti, et esimene katse hästi õnnestus ja tütarlapsed häid andeid ning suurt hoolt avaldasid. Ometigi jäi see katse kauemaks ajaks ainsaks sellelaadiliseks nähtuseks.

Valla- ehk külakoole on 1834. a. aruannete järele Tartu maakonnas juba 193 umbes 7500 õpilasega, kuna samal ajal umbes 8000 last koduõpetust saab. Koolimajad on enamasti õige kehvas seisukorras, seaduslikust kooliaja pikkusest peetakse ainult osalt kinni, mõnes kihelkonnas (Nõos, Rõngus) kestab õpetus üldiselt mõne nädala. Õpetajate palgaks on harilikult natuke maad, mille eest nad mitmes kihelkonnas — Kambjas, Võnnus, Tartu-Maarjas, — isegi mõisale tegu peavad tegema. Õpetajaiks on osalt endised kihelkonna-koolide kasvandikud, aga ka mõisa kokad, kõrtsimehed, rätsepad ja mitut seltsi „vabadikud“, kelle võimine lugemisoskusest ja natuke-